

Folkloristik:

Prof. Dr.
Dursun Yıldırım
Armađanı

Pars Yılı
ANKARA 1998

TÜRKÇEDE ZARFLAR ÜZERİNE

Yard. Doç. Dr. Fikret TURAN*

Türkçe'nin klasik gramerlerinde bir gramer sınıfı olarak sınırları henüz tam olarak çizilememiş kavramlardan birisi de zarflardır. Türkçe gramerlerde fonksiyon, yapı ve semantik açılardan ele alındığı biçimiyle yapılacak kısa bir karşılaştırma bu gramer sınıfının ne denli yeniden ele alınıp yorumlanması gerektiğini ortaya koyacaktır. Her ne kadar zarfın fonksiyonu konusunda gramercilerimizin düşünceleri arasında benzerlikler olsa da bu fikir yakınlığının bile zarfın fonksiyonlarını bir gramer sınıfı olarak gerçekte ne ölçüde başarıyla aksettirdiği tartışılabilir. Yapı ve semantik açılardan ise gramercilerimizin birbirinden farklı düşüncelere sahip olmaları ve bunun sonucu olarak farklı morfolojik elementleri zarfın yapısı içinde göstermeleri bu konudaki anlaşmazlığın temelini oluşturur. Bu yazımızda bir gramer sınıfı olarak zarfı fonksiyon, yapı ve semantik açıdan değerlendirerek bu kavramın Türkçe'deki klasik anlamına yeni bir boyut getirmeye çalışacağız. Bu yeni yorumu yaparken zarfı bir gramer sınıfı olarak fonksiyon, semantik ve yapı başlıkları altında inceleyeceğiz.

Fonksiyon

Bilindiği gibi klasik gramerlerimizde zarfın fonksiyonu için genel olarak "cümle içinde bir fiili, bir sıfatı veya bir başka zarfı açıklayan, o kelime ve kelime gruplarını tavsif eden kelimelerdir" ifadesi kullanılır. Türkçe'nin belli başlı gramer kitaplarında bu konuda az çok bir fikir birliği vardır¹. Fakat Banguoğlu zarflar için sadece sıfat ve fiileri açıklayan bir kelime sınıfıdır diyerek diğerlerinden ayrılır ama zarfların zarfları niteleyememesinin sebebi konusunda da bir fikir ileri sürmez. Türkçe gramerlerin büyük ölçüde ders kitabı olarak hazırlanması sebebiyle

* Doğu Akdeniz Üniv. Fen ve Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Bkz. Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Terc. Ali Ulvi Elöve, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, 1944, s. 234 v.d; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 14. baskı, İstanbul, 1986. s. 258 v.d; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, 4. Baskı, Ankara, 1995. s. 371 v.d; A. Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, TDK Yay., Cumhuriyet Matb., İstanbul, 1945. s. 358 v.d; G. L. Lewis, *Turkish Grammar*, Oxford, 1967. s. 193 v.d; Robert Underhill, *Turkish Grammar*, Sixth Printing, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1990. s. 377 v.d.

öğrencileri teorik meselelerle boğmamak için genel olarak, gramercilerin yaptıkları sınıflamalar konusunda, enine boyuna tartıştıkları görülmez². Fakat bu haliyle bile zarf kavramını Türk dilbilgisinde fonksiyon bakımından yeniden tanımlamaya ihtiyaç vardır.

Zarfların sadece sıfat, zarf ve fiilleri bir kelime olarak açıklaması Türkçe dilbilgisindeki diğer gramer sınıflarını açıklayan kelime ve kelime gruplarının oluşturacağı ayrı bir gramer sınıfının kurulmasını gerektirecektir. Yani klasik dilbilgilerinde isimleri açıklayan kelimeler ve kelime grupları sıfat sınıfını, sıfatları, diğer kelimeleri işaret eder.

- a. Zarflar sıfatları açıklar: Her yıl Girne'yi *pek* çok turist ziyaret eder.
- b. Zarflar anlamca kendi sınıfından kelime ve kelime gruplarını yani diğer zarfları açıklar: Müge işe *hayli* erken başladı.
- c. Zarflar cümlede esas olarak fiilleri açıklar: Zeynep derse *geç* geldi.
- d. Zarflar fiilimsileri açıklar: Mastarları açıklar: Çocuğun *o kadar* gülmesi herkesi şaşırttı. Sıfat-fiilleri açıklar: Futbolu *iyi* oynadığımızı söyleyebilirim. Zarf-fiilleri açıklar: *Böyle* gezinerek bir yere varamazsın. Bağ-fiilleri açıklar: *Aniden* vurup kaçtı.
- e. Cümleleri açıklar: Bağımsız cümle: *Galiba* Ahmet ders çalışıyor. Bağımlı cümle: Çocuk topa öyle bir vurdu ki *mutlaka* camları indirdi sandık.

Sonuç olarak diyebiliriz ki fonksiyon bakımından zarflar sıfatları, diğer zarfları, fiilleri, fiilimsileri ve cümléleri açıklayan, belirten, onların anlamları genişleten veya daraltan kelime veya kelime gruplarıdır.

² Bilindiği gibi Türkçenin ilk gramer kitapları Tanzimat hareketiyle halkın eğitiminin geliştirilmesi için başlatılan okulları yaygınlaştırma ve ders kitabı yazma çalışmaları içinde o dönemin çoğunlukla yazdıkları konularda uzman olmayan aydınları tarafından meydana getirilen okul kitapları arasında çıkmıştır. Bu aşamada yazılan ilk çalışma Fuat Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'nın *Kavâid-i Lisâni Osmâni*'sidir. Arapça gramer tasnifine uygun olarak yazılan bu eserde Arapça dilbilgisinde olmadığı için doğal olarak burada da zarf sufi yoktur. Bu eserden sonra yazılan dilbilgisi kitapları da uzun yıllar aynı yolu izlemiş, daha sonra Hüseyin Cahit, Fransız gramer tasnifine uygun olarak yazdığı ders kitabında zarflara bir kaç sayfa ayırmıştır. Fakat bu gramer sınıfı üzerine açıklayıcı ve yorumlayıcı herhangi bir çalışma yapmamıştır. Onu izleyenler (F. Köprülü, A. C. Emre, Ahmet Rasim, v.b.) zarfı benzer bir biçimde ele almışlardır.

Semantik

Zarflar yukarıda gösterdiğimiz gramer sınıflarını geniş bir perspektif içinde açıklarlar. Zarflar bu sınıfları yer, zaman, tarz ve benzerlik, sebep, sonuç, amaç, derece ve azlık-çokluk ve şart bakımlarından açıklar. Bilindiği gibi özellikle fiil çekim eklerinin kendi semantiği içinde zamana ve duruma bağlı bir takım açıklayıcı niteliği vardır. Özellikle fiil zamanları (tense) ekleri fiilleri cümle içinde zaman bakımından bir yere kadar açıklar. Gene aynı şekilde dilek kipi (mood) ekleri fiili cümle içinde tarz bakımından nitelemeye çalışır. Fakat bu açıklamalar genel bir mahiyettedir. Onların iç ve dış görünüşlerini, sebep-amaç-sonuç gelişimini, azlık-çokluk derecesini, şiddetini, kaynağını ve şartlarını anlamı sınırlayarak veya açarak, olumlu, olumsuz veya soru yoluyla hep zarflar açıklar. Buna göre zarflar cümlede şu anlamlarda bulunurlar:

Zaman: *Yazın geleceğim. Geldiğin zaman beni bulamayabilirsin.*

Şart: *Çalışırsan kazanırsın.*

Yer ve yön: *Yukarı çıktı, aşağı indi. Bana doğru gel.*

Tarz ve benzerlik: *Öyle yapma. Dürüst çalış. Ali gibi yap.*

Sebep: *Çalışmadığım için bu sınavdan pek ümitli değilim.*

Sonuç: *Çalışmadım, bu yüzden sınıfta kaldım.*

Amaç: *Okula gidebilmek için bütün yaz para biriktirdim.*

Derece, azlık-çokluk: *Çok çalıştım, hiç başaramadım.*

Cevap; red veya tasvip: *Evet, geldi. Hayır, böyle olmadı.*

Buna göre zarflar açıkladığı kelime sınıflarına zaman, şart, yer/ yön, tarz/benzerlik, amaç/sebep/sonuç, derece/azlık/çokluk, cevap/ red/tasvip bakımlarından anlam belirginliği kazandırır.

Yapı

Zarfların isim dışında bütün cümle unsurlarını açıklıyor olması yani çok geniş bir fonksiyona sahip bulunması bu fonksiyonlara sahip birçok gramer yapısını bir anda zarf sınıfına sokar. Esasen zarf bir anlam sınıfıdır. Türkçe'de zarfın standart bir yapısı yoktur. Sıfatlar, çekim ekleri, tekrar grupları, edatlar, son çekim edatları, zarf-fiiller ve sıfat-fiiller cümlede zarf olarak görev alabilirler. Bu bakımdan Türkçe'deki belirli sayıda basit zarflar dışında birçok morfo-sentaktik yapı zarf anlamlarını üstlenirler. Bu durum Türkçe'de zarfın ne kadar zengin imkan ve şartlara sahip olduğunu ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir. Ayrıca Arapça ve Farsça bazı zarf eklerinin de Türkçe'de kullanılıyor ol-

ması bu gramer sınıfının Türkçe'de çok geniş bir yapıya sahip olduğunu bir kere daha ortaya koyar. Buna göre aşağıdaki gramer yapıları cümle içinde zarf olarak görev yapar:

- a. Gerçek zarflar: Bu zarfların sayısı sınırlıdır. *Dün, bugün, şimdi, orası, burası, içeri, dışarı, şöyle, böyle, öyle, nasıl, nerede, niçin,* vb.
- b. Sıfatlar: Sıfatlar cümle içinde fiilleri ve zarf görevindeki sıfatları ve zarfları açıklayarak zarf görevini yüklenirler: Ali iyi çalıştı. Tefik çocuklarına *tatlı* sert davranır. Bütün bu velveleden sonra derse *bir güzel* geç kaldım.
- c. Çekim eklerinin kalıplaşması yoluyla isim soylu kelimeler cümle içinde zarf olarak görev yaparlar: Çıkma hali (ablatif) eki: Kar *aniden* bastırdı. Çıkma ve yönelme haliyle zarf grubu olarak: Fiyatlar *günden güne* yükseliyor. Bulunma (locatif) haliyle: *Günde* bir kişi ders anlatacak. Eşitlik (equatif) haliyle: *Önce* yağmur yağdı. Küçültme (dimunitif) ekiyle: *Azıcık* gül, vb.
- d. Arapça -an/en ekiyle çoğu Arapça asıllı isimler zarfa dönüştürülür: *Hakikaten* bu iş pek zormuş. *İsmen* tanıyorum. Bu insanları *nadiren* görürüm.
- e. Farsça -âne eki bazı Arapça ve Farsça kelimeleri zarflaştırır: *Şahane* oldu. *Acizane* fikrimi beyan ederim olur biter.
- f. İsim grupları çekim ekleri alarak zarf görevinde bulunur: Bilgi *bakımından* Rıza daha üstündür. *Benim nazarımda* bütün öğrenciler eşittir. *Onun önünde* kimse yoktu.
- g. Tekrar grupları zarf görevinde bulunurlar. İki isim soylunun tekrarıyla: *Parça parça* sattı. *Ağır ağır* gitti. *Erken erken* gelme. *Sakın sakın* kimseyi incitme. İki zarf-fiilin tekrarıyla: *Yürüye yürüye* yoruldum. *Yaza yaza* yoruldum. *Durup durup* bunu söyleme. Eşanlımlı kelimelerin tekrarıyla: *Yorgun argın* seni dinleyemem. *Sağ salim* geldiler. Zıtanlımlı kelimelerin tekrarıyla: *Gece gündüz* seni düşünüyorum. Buraya *gele gide* yoruldum. *Bilip bilmeden* birşey söyleme. Ses taklidine ve 'falan'a dayalı tekrarlarla: *Yüreğim güm güm* vurdu. Ali *geç meç* kalmadı. *İşler ileri mileri* gitmiyor. *Dışarı falan* çıkmadı, vb.
- h. Edatlar zarf olarak kullanılabilir: *Meğer* çocuklar ne kadar zekiymiş. *Belki* sen de gelirsin. *Çünkü* bu işler hep böyle.

1. Son çekim edatları cümlede zarf olarak görev alırlar: Kocaman adam bir *çocuk gibi* ağladı. *Ipek için* bir eşarp aldım. Defterini *resimlerle* süsledi.
- i. Zarf-fiiler cümlede zarf olarak görev alırlar. *Hatırladıkça* tepem atıyor. *Görmeden* bir şey söyleyemem. *Konuşarak* yürürüz. Seni *iyi bir insan olarak* tanınalılar³.
- j. Sıfat-fiiller yalnız başlarına veya bir sıfat-fiil grubu içinde zarf olarak kullanılabilir: Ağaçları *kurumuş* buldular. Eti *çok pişmiş* sever. Bizi *üzülmüş* görmesinler. Sende para *olduğu zaman* bizi tanıyıordun, vb.
- k. Yardımcı cümleler zarf görevinde bulunabilirler: *Ne zaman ki Ali'yi tanı mıyorum dedi* meseleyi anladım. *Öyle yaptı ki* şaşkırdık kaldık. *Kendini öyle tanıttı ki* sanki hiç bir şey bilmiyor sandık. *Öyle boşuk konuştu ki* hiç bir şey anlamadım. *Şu işin garipliğine bak ki* herkes bir anda çekip gitti. *Çok sert olma ki* öğrenciler senden korkmasın. Şart yardımcı cümlesi zarf görevinde bulunur: *Okursan* anlarsın. *Eğer biraz düşünürsen* bulursun. *Bir kere okudun mu* bir daha unutmazsın, vb.

Sonuç

Zarf lar Türk gramerinin anlama dayalı çok önemli bir sınıfıdır. Bu önem de zarfların gramerde isimler dışında kalan bütün gramer birliklerini çeşitli yönlerden açıklıyor olmasından kaynaklanır. Klasik gramerlerimizde açıklandığı şekliyle zarfların tanımı dardır ve bu tanım daha da açılabilir. Zarf lar sıfatları, diğer zarfları, fiileri açıkladığı gibi fiilimsileri ve cümlenin tamamını da açıklar. Türkçe'de diğer bazı dillerde görülen gerçek anlamda zarf ekleri yoktur. Zarf ların çok geniş anlam ve fonksiyon özellikleri göstermesi onların çok çeşitli gramer yapıları içinde ortaya çıkmasını doğurur. Böylece, çekim ekleri, sıfatlar, fiilimsiler ve yardımcı cümleler cümle içinde zarf ve zarf fonksiyonu görevlerini üstlenirler.

³ Zarf-fiilerin Eski Anadolu Türkçesindeki fonksiyonları için benim Harvard Üniversitesi doktora tezime bakılabilir. Bu eser tez olarak yayımlandı: Fikret Turan, *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, UMI Company, Ann Arbor, 1996.

Bibliyografya

- Abdullayev, E., Seyidov, C., Hesenov, A., *Müasir Azərbaycan Dili; Sintaksis*, Maarif Neşriyyatı, Bakü, 1972.
- Ahmet Rasim, *Tecrübeli Sarf*, Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul, 1923.
- Ahmet Cevdet, *Kavâid-i Lisân-ı Osmanî*, İstanbul, 1898.
- Aslanov, A. E. (Redaktör), *Azərbaycan Dilinin Sintaksisinə Dair Tədqiqatlar*, Azərbaycan İlimlər Akademiyası Neşriyyatı, Bakü, 1963.
- Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, 4. Baskı, TDK Yay., Ankara, 1995.
- Deny, Jean, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, [Terc. Ali Ulvi Elöve], Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, 1944.
- Emre, A. Cevat, *Türk Dilbilgisi*, TDK Yay., Cumhuriyet Matb., İstanbul, 1945.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, 14. Baskı, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1986.
- Grønbech, K., *Der Türkische Sprachbau*, Kopenhagen, 1936. [Türkçe Tercümesi], Mehmet Akalın, *Türkçenin Yapısı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1995.
- Hüseyin Cahit, *Türkçe Sarf ü Nahv*, Tanin Matbaası, İstanbul, 1920.
- Kononov, A. N., *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova, 1956.
- Lewis, G. L., *Turkish Grammar*, The Clarendon Press, Oxford, 1967.
- Matthews, P. H., *Morphology: An Introduction to the Theory of Word-Structure*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1974.
- , *Syntax*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1981.
- Palmer, F. R., *Mood and Modality*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1986.
- Quirk, Randolph, ve diğerleri., *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Longman, London and New York, 1985.
- Turan, Fikret, *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, UMI Company, Ann Arbor, 1996.
- Underhill, Robert, *Turkish Grammar*, Sixth Printing, The MIT Press, Cambridge, Mass., 1990.